

Моніка Летоха,
магістр,
Університет імені Яна Кохановського в Кельце
(м. Кельце, Польща)

Monika Łętocha,
magister,
University of Jan Kochanowski in Kielce
(Kielce, Poland)

СПІВПРАЦЯ БАТЬКІВ-УЧИТЕЛІВ. БАТЬКИ – ПАРТНЕРИ ШКОЛИ

WSPÓŁPRACA RODZIC-NAUCZYCIEL. RODZICE PARTNERAMI SZKOŁY

PARENT-TEACHER COOPERATION. PARENTS AS SCHOOL PARTNERS

Niniejszy tekst stanowi próbę odpowiedzi na temat, czy możliwa jest współpraca rodziców i nauczycieli, czy rodzice mogą zostać partnerami szkoły? Prowadzenie skutecznych działań edukacyjnych i wychowawczych wymaga współdziałania szkoły (nauczycieli) i rodziców. Ważną rolę mogą w tym względzie odegrać partnerskie relacje, których budowanie wymaga ze strony szkoły tworzenia możliwości do kontaktowania się rodziców z nauczycielami i osobami odpowiedzialnymi za kierowanie szkołą. Wypracowanie oraz utrzymanie partnerskich relacji wymaga przede wszystkim chęci obu stron. Ważnym wymiarem partnerstwa jest przekazywanie rodzicom informacji o rozwoju ich dzieci oraz wspieranie „nieprofesjonalnych” wychowawców w ich działaniach. O sukcesie edukacyjny uczniów w dużym stopniu decyduje wsparcie otrzymywane w domu rodzinnym. Wymaganie to zachęca do uczynienia z rodziców partnerów w procesie kształcenia, partnerstwo z kolei oznacza wspólny cel – wychowanie młodego pokolenia.

Słowa kluczowe: współpraca, szkoła, rodzina, partnerstwo.

This text is an attempt to answer about whether it is possible to cooperation of parents and teachers, or parents can be partners in school? Conducting effective educational and behavioral needs cooperation of the school (teachers) and parents. An important role in this regard can play partner relationships, which requires building from the school to create opportunities for contact between parents, teachers and those responsible for managing the school. Developing and maintaining partner relations requires above all the desire of both parties. An important dimension of the partnership is to provide parents with information about the development of their children and to support “ non-professional “ educators in their efforts. The success of the education of students to a large extent determined by the support received in the family home. This requirement encourages you to make parents partners in the educational process, in turn, means a partnership with a common goal - the education of the young generation.

Key words: cooperation, school, family, partners.

O podstawowych funkcjach i zadaniach współczesnego nauczyciela.

Radykalna zmiana tego, co się dzieje wokół szkoły i w samej szkole, powoduje konieczność nowego spojrzenia na sens pracy nauczyciela, jego funkcje i zadania oraz role i kompetencje. Myślenie o nauczycielu od dawna wyznaczone było poszukiwaniem ideału osobowego, który umiałby jak najlepiej organizować proces kształcenia. Analizę osoby nauczyciela prowadzić można w ujęciach:

- Psychologicznym
- Technologicznym
- Humanistycznym
- Socjologicznym
- Pedagogiki krytycznej

Funkcje i zadania nauczyciela wyznaczają na ogół podstawowe cele społeczne i relacje międzyludzkie, sfery aktywności człowieka oraz określone miejsce szkolnictwa w systemie edukacji narodowej. Ewoluuja one pod wpływem dokonujących się zmian społeczno- kulturowych i cywilizacyjnych, strategii rozwoju kraju i społeczeństwa oraz oczekiwań wszystkich podmiotów polityki edukacyjnej. Najbardziej tradycyjny i typowy jest podział funkcji zawodowych nauczyciela na: dydaktyczną, wychowawczą, opiekuńczą. W każdej z tych funkcji są zawarte określone zadania wyznaczające czynności, których wykonanie prowadzi do realizacji celów w ramach pełnienia roli społecznej. Różne rodzaje zadań nauczyciela przedstawia raport Edukacja narodowym priorytetem. Należą do nich:

- Przekazywanie wiedzy i doświadczenia,
- Pobudzanie aktywności poznawczej i praktycznej, rozwijanie sił twórczych i zdolności innowacyjnych dzieci i młodzieży,
- Rozwijanie systemów wartości oraz kształtowanie postaw i charakterów wychowanków,
- Rozwijanie zainteresowań, stwarzanie warunków do działalności praktycznej,
- Posługiwanie się nowoczesną technologią kształcenia,

- Przygotowanie uczniów do aktywności społecznej i zawodowej,
- Sprawdzanie i ocenianie osiągnięć szkolnych uczniów,
- Przygotowanie wychowanków do uczenia się przez całe życie,
- Kierowanie procesami orientacji szkolnej i zawodowej, wspomaganie uczniów w formułowaniu planów edukacyjnych, zawodowych i życiowych,
- Pomoc w organizacji życia społecznego uczniów w szkole i właściwym wykorzystaniu czasu wolnego.

Nowoczesna szkoła, co podkreśla M. Łobocki, powinna zadbać o należyte wykonywanie wszystkich funkcji, traktując je jako równorzędne, w trosce o wszechstronny rozwój ucznia. Nieco inne ujęcie funkcji i zadań nauczyciela (ujęcie czynnościowe) znajdujemy w pracy Uczymy się nauczać. R.J. Arends uważa, że:

„Pracę nauczyciela można rozpatrywać ze względu na trzy główne rodzaje funkcji: kierownicze, interakcyjne i organizacyjne. Funkcje kierownicze wynikają z roli, jaką nauczyciel odgrywa w klasie, motywując uczniów, planując i nadzorując ich postępowanie. Funkcje interakcyjne nauczyciel pełni podczas lekcji, wpływając na przebieg procesu dydaktycznego. Funkcje organizacyjne sprawuje w szkolnej społeczności, na przykład współpracując z kolegami, rodzicami i przełożonymi”.

Szerzej powyżej przedstawione funkcje rozumie Cz. Banach. Jego zdaniem, praca nauczyciela nie ogranicza się do czynności formalnych związanych z przekazywaniem treści i opieka nad uczniem, ale obejmuje także czynności organizatorskie, inspiratorskie i koordynacyjne dotyczące zespołowej i indywidualnej działalności uczniów.

Właściwe rozumienie funkcji i zadań zależy od stanu świadomości nauczycieli i ich cech – właściwości osobowościowych. Funkcje i zadania współczesnego nauczyciela ewoluują od transmisji wiedzy i dominacji urabiania człowieka w kierunku uczenia samodzielności intelektualnej, oscylując w granicach:

- Od przekazu wiedzy do uczenia samodzielności poznawczej i egzystencjalnej,
- Od sterowania do inspirowania rozwoju,
- Od prostego przekazu do wprowadzania uczniów w świat wiedzy,
- Od dominacji intelektu do równowagi świata myśli i uczuć w edukacji
- Od alternatywy do dialogu.

Współpraca rodzic-nauczyciel. Rodzice partnerami szkoły.

„Zarówno nauczyciele jak i rodzice odczuwają w większym lub mniejszym stopniu potrzebę nawiązywania wzajemnych kontaktów, podejmowania współpracy dla dobra dzieci i młodzieży”.

Moim zdaniem dobra współpraca nauczycieli i rodziców jest bardzo ważnym czynnikiem prawidłowego funkcjonowania szkoły i domu. To właśnie rodzina, a w drugiej kolejności szkoła są najważniejszymi środowiskami wychowawczymi dziecka. Te dwa środowiska kształtują jego rozwój umysłowy i społeczny, zachowania i postawy oraz wpływają na jego sukcesy szkolne.

„Współpraca jest jednym z najtrudniejszych wymiarów relacji międzyludzkich. Jest trudnym obszarem, gdyż wymaga rezygnacji z celów własnych, podrzędnych na rzecz celu nadrzędnego. W procesie kształcenia i wychowania dziecka nadrzędnym celem jest rozwój osobowościowy ucznia. Dlatego też, my nauczyciele, w imię dobra dziecka powinniśmy za wszelką cenę zabiegać o dobre relacje z rodzicami, nawet wtedy, gdy nie jest to łatwe i proste”.

Gdy zastanowimy się czy partnerstwo szkoły i rodziców jest sprawą istotną, czy nie, dojdziemy najprawdopodobniej do pytania o to, jaką szkoła powinna być. Czy powinna być instytucją na wzór firmy, która ma pracowników, ofertę i klientów, czy raczej powinna być czymś w rodzaju instytucji społecznej, którą definiują wszystkie osoby zaangażowane w jej funkcjonowanie. Wizja pierwsza, czyli szkoły o charakterze firmy usługowej oferującej określone usługi i produkt końcowy (absolwenta), być może jest dla niektórych wizją kuszącą, jednak pociąga za sobą pewne niebezpieczeństwa. Rodzic (klient) może powiedzieć – płacę więc wymagam – i pozbyć się w ten sposób wszelkiej odpowiedzialności. Wizja ta bardzo często wiąże się z postrzeganiem pracowników szkoły jako najbardziej kompetentnych i wszechwiedzących. Osoby postronne nie powinny się wtrącać, bo się nie znają na rzeczy i nie mają odpowiednio fachowego (pedagogicznego) podejścia do rozwiązywania problemów. Największym niebezpieczeństwem w tej wizji jest kompletny brak współpracy rodziców i często zrzucenie odpowiedzialności za wychowanie dziecka na szkołę. Tymczasem wychowanie jest bardziej skuteczne wtedy, gdy jest spójne, to znaczy wszystkie zaangażowane w wychowanie dziecka strony działają w podobny sposób. Niestety w wizji szkoły jako instytucji usługowej jest to praktycznie niemożliwe, ponieważ zadufanie szkoły (mamy wykształcenie pedagogiczne i my najlepiej wiemy, jak uczyć i wychowywać dzieci) i roszczeniowość rodziców powodują, że każda ze stron patrzy na pojawiające się problemy tylko i wyłącznie z własnej perspektywy lub w ogóle nie jest zainteresowana współpracą, która mogłaby przynieść rozwiązania dobre dla wszystkich.

Szkoła jako instytucja społeczna, w której każda ze stron ma prawo głosu i wpływu na decyzje, zachęca jednak rodziców do działania i współpracy. Nic tak nie mobilizuje do działania, jak poczucie posiadania wpływu na otaczającą rzeczywistość. Jeżeli rodzice będą mieli poczucie wpływu, to z pewnością chętniej będą się angażowali we współpracę ze szkołą, tak aby stworzyć jeden spójny front wychowawczy, który pomoże we właściwym ukształtowaniu młodych ludzi. Nie należy zapominać, że dzieci bacznie obserwują dorosłych i później ich naśladują, więc jeżeli widzą rodziców współpracujących z rodzicami, to same dużo chętniej będą na taką współpracę się godzić. Jeżeli szkoła nie będzie demokratyczna, czyli nie będzie umożliwiała rodzicom i uczniom wpływania na to, co się w niej dzieje, to nie będzie dobrze przygotowywała młodych ludzi do życia w społeczeństwie demokratycznym. Jeżeli rodzice nie będą rzeczywiście partnerami, tylko klientami, to cały proces nauki dzieci (wiedzy, zachowania, wartości) będzie bardzo utrudniony, o ile nie niemożliwy.

Rodzina jest podstawową komórką życia społecznego i główną instytucją wychowawczą. Środowisko rodzinne jest podstawowym ośrodkiem rozwoju sfery emocjonalnej, rozwoju osobowości oraz postaw moralnych młodych ludzi. Dziecko od najmłodszych lat poznaje świat poprzez naśladowanie dorosłych. W rodzinie zdobywa pierwsze doświadczenia bezpieczeństwa, miłości, zaufania, ofiarności i ciągłości pokoleń. Z kolei szkoła jest drugim czynnikiem kształtującym osobowość dziecka. Natomiast szkoła dostarcza uczniom wiedzę i wiadomości niezbędne do dalszej edukacji, kształci

uzdolnienia i poszerza zainteresowania, przekazuje system obowiązujących norm i wartości, uczy współdziałania w grupie oraz zabezpiecza prawidłowy rozwój fizyczny oraz psychiczny w placówce, jak i organizację czasu wolnego.

Biorąc pod uwagę funkcje rodziny i szkoły nie możemy zapominać o ich prawidłowej współpracy. Współpraca szkoły z rodziną pozwala wytyczyć cel w wychowaniu i nauczaniu oraz konsekwentnie dążyć do jego osiągnięcia. Podstawowym warunkiem pomyślnie układającej się współpracy z rodzicami jest zdobycie zaufania. Rodzice, którzy darzą opiekuna dziecka zaufaniem mogą dostarczyć szeregu informacji o uczniu, mówić bez obaw o trudnych sytuacjach rodzinnych. Mogą także szczerze rozmawiać o pracy nauczyciela i szkoły, wyrażając swoje opinie.

Celem wspólnym nauczycieli i rodziców jest wytworzenie w młodych ludziach postaw zgodnym z danym systemem wartości. Aby zabiegi wychowawcze były skuteczne muszą być ciągłe, zarówno ze strony domu rodzinnego jak i szkoły. Nie jest jednak powiedziane, że „poprawne zachowanie dziecka czy młodego człowieka świadczy o prawidłowym rozwoju jego sylwetki moralno-społecznej. Dzieci czasami podporządkowują się wymaganiom pod wpływem strachu i przymusu, dla uzyskania czegoś albo z chęci przypodobania się”. Dlatego najcenniejsze jest kształtowanie osobowości, wewnętrznych potrzeb, postaw, motywów, wartości do samoregulacji własnych zachowań. Dopiero wtedy dodatkowe kontrole zewnętrzne będą skuteczne, a później całkowicie niepotrzebne.

Cele i zadania współdziałania nauczycieli i rodziców:

- Uczestnictwo rodziców w życiu szkoły do której należy dziecko, kontrola zachowania dzieci
- Głównym zadaniem wychowawczym jest wdrażanie dzieci do wykonywania prac na terenie klasy, szkoły, domu w celu kształtowania w nich cech dobrego pracownika.

- Wspólna praca wychowawcy i rodziców nad moralnym kodeksem ucznia. Ustala się prawidłowe zachowania, system kar i nagród stosowanych przy kontroli zachowań dziecka, dobranie odpowiedniej literatury

- Rodzice powinni się zapoznać z planem pracy i zamierzeniami wychowawcy na najbliższy okres tak, aby przewidzieć ewentualne trudności, na jakie dziecko może napotkać oraz zapobiec im w domu rodzinnym

- Wpływy szkoły i rodziny powinny być zgodne, aby łatwiej uzyskać zamierzone rezultaty pracy wychowawczej

Z kolei M. Łobocki podkreśla, że współpraca pomiędzy środowiskiem rodziców i nauczycieli powinna koncentrować się wokół następujących celów:

- Coraz lepszego poznania uczniów
- Wzajemnego poznania i rozumienia się wychowawcy klasy i rodziców
- Zjednywania rodziców na rzecz usprawnienia i urozmaicenia życia klasy
- Sugerowania rodzicom skutecznych form oddziaływań, które umożliwiłyby pomoc dzieciom w nauce i właściwym zachowaniu

- Umożliwienia nauczycielom rozumienia atmosfery domowej ucznia.

Jednak nie zawsze współpraca przebiega w sposób prawidłowy. Bardzo często pojawiające się zakłócenia wynikają z cech osobowych partnerów współpracy oraz są konsekwencją wzajemnych nastawień i oczekiwań. Często relacje utrudnia dominująca rola nauczycieli w stosunkach interpersonalnych z rodzicami; można uznać, że u wielu nauczycieli pojawia się nadmierna pewność siebie, rozszerzanie roli i przekraczanie jej przepisów, nieufny lub lekceważący stosunek do rodziców. Natomiast u rodziców występują często subiektywne poczucie zagrożenia i postawy obronne, przynoszące w efekcie zdeformowany obraz nauczycieli i nieadekwatne zachowania. Nieprawidłowe relacje między rodzicami i nauczycielami często prowadzą do konfliktu.

Z badań przeprowadzonych przez J. Łukasik wynika, że nauczyciele kontaktują się z rodzicami wykorzystując różnorodne formy współpracy. Najczęściej spotykają się z rodzicami na rozmowach indywidualnych w szkole (81,70%). Taką formę współpracy wskazali wszyscy badani nauczyciele na pierwszym miejscu. Inną bardzo często wykorzystywaną formą kontaktów nauczycieli z rodzicami są zebrania (70,35%) – nie każdy badany nauczyciel jest wychowawcą klasy, a to głównie wychowawcy organizują zebrania. Na uwagę zasługuje również to, że badani nauczyciele dosyć często w celu przekazania informacji o uczniu prowadzą rozmowy telefoniczne z rodzicami (44,48%). W grupie badanych znalazły się także osoby, które nie współpracują i nie kontaktują się z rodzicami (5,68%). Jest to bardzo niepokojące zjawisko, chociażby z tego względu, że nauczyciel ma obowiązek utrzymywania kontaktu z rodzicami, jeśli nie indywidualnie czy podczas zebrań, to na pewno w czasie dni otwartych.

Najważniejszym elementem współpracy z rodzicami jest postawa nauczyciela wobec rodziców oraz zaangażowanie i chęć rodziców do jakichkolwiek kontaktów z nauczycielem i szkołą. Niewątpliwie na jakość i ilość kontaktów rodziców z nauczycielem ma wpływ rodzaj przekazywanych informacji o uczniu oraz sposób ich przekazywania. Badani nauczyciele w zdecydowanej większości podczas rozmowy z rodzicami przekazują głównie informacje o trudnościach w nauce i zachowaniu dziecka (72,24%). W mojej opinii, rozmowa z rodzicem tylko o trudnościach dziecka nie wpływa pozytywnie na relacje: rodzic- nauczyciel. Zdecydowanie lepiej jest rozmawiać o postępach dydaktyczno- wychowawczych dziecka, w kontekście takiej rozmowy wskazanie słabszych stron ucznia pozytywnie wpływa na relacje między nauczycielem a rodzicami. Rodzica pozytywnie nastawionego do współpracy łatwiej jest motywować do pracy z dzieckiem w domu.

Rodzice zarzucają nauczycielom bardzo schematyczne podejście do współpracy. tj. oczekiwanie, że matki i ojcowie wysłuchają ich uwag zastrzeżeń dotyczących osiągnięć w nauce oraz zachowaniu dziecka w szkole, zastosują się do ich zaleceń, zadbają o właściwe wyposażenie dziecka do szkoły, opłacą na czas składki itp. Czują się traktowani bardziej instrumentalnie niż partnersko i często czują, że nie powinni zawracać głowy nauczycielom swoimi problemami z dziećmi.

M. Łobocki wspomina także o tym, że aby współpraca między szkołą a rodziną była efektywna, oprócz wspólnych celów ważne są również zasady tejże współpracy:

- Zasada pozytywnej motywacji- udział we współdziałaniu jest całkowicie dobrowolny, choć wymuszony potrzebą zmian. Obie strony muszą czuć się sojusznikami i być w równym stopniu zmotywowani do działania

- Zasada partnerstwa- rodzice i nauczyciele są równoprawnymi partnerami działającymi na rzecz młodego pokolenia

- Zasada wielostronnego przepływu informacji- systematyczna i nieprzerwana wymiana informacji na temat ucznia/dziecka

- Zasada jedności oddziaływań- zgodność celów w pracy wychowawczej
- Zasada aktywnej i systematycznej współpracy

Mimo, że rodzice w ostatnich latach stają się coraz bardziej odważni w artykułowaniu swoich oczekiwań i opinii co do jakości kształcenia ich dzieci w szkole, to nauczyciele nie zawsze są otwarci na te opinie. Podobnie nauczyciele, starając się odwołać do pomocy rodziców w rozwiązywaniu problemów ich dzieci, nie zawsze mogą liczyć na życzliwość, gotowość do wsparcia i zaangażowanie w działania szkolne na rzecz dziecka. Mimo, że jedni i drudzy potrzebują się wzajemnie, nie chętnie podejmują współpracę. Na ogół wprowadzają wyraźny dystans, spowodowany wzajemnymi pretensjami lub niesłusznymi i wygórowanymi roszczeniami. Utrudnieniem dla powstania partnerskich relacji bywają też wzajemna nieufność i uprzedzenia oraz brak zrozumienia własnej odrębności. Tego rodzaju nastawienia uniemożliwiają zgodną współpracę nauczycieli i rodziców.

Potrzeba współpracy rodziny i szkoły jest coraz bardziej eksponowana wraz z ideą uspołeczniania szkoły, utożsamianego z demokratyzacją życia społecznego, która zakłada zrozumienie szkoły jako wspólnoty złożonej z osób i grupy powiązanych wartościami, celami i zadaniami. Partnerstwo oznacza wspólny cel, dobrowolność udziału, równość partnerów, określenie obowiązków, regulację prawną i moralną relacji, prawo do niezależności i zobowiązanie do lojalności.

Podsumowanie. Podsumowując, wymaganie „Rodzice są partnerami” należy do jednych z najbardziej kluczowych oczekiwań wobec szkół. Mimo wielu trudności pojawiających się we współpracy nauczycieli z rodzicami, wielu rodziców jest zadowolonych ze współpracy z nimi, docenia ich zaangażowanie, kompetencje, doświadczenie. Dla rodziców ważne jest, że nauczyciele mimo wszystko znajdują dla nich czas, że są gotowi ich wysłuchać, poradzić wesprzeć. Bez partnerstwa i współpracy między domem i szkołą, nie zbudujemy nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego, którego członkowie są świadomi swoich praw i mają pozytywne doświadczenia związane ze współpracą z najbliższym otoczeniem i braniem na siebie odpowiedzialności. Aby dobrze wpływać na rozwój ucznia, należy w sposób jasny i czytelny przekazywać informacje rodzicom. Najważniejszym elementem skutecznej współpracy jest wzajemne zaufanie. A ono budowane jest przez szereg różnych czynników i najważniejsza jest tu równa chęć współdziałania nauczyciela i rodzica. Nauczyciel powinien przede wszystkim traktować rodzica jako równorzędnego partnera, powinien być życzliwy i ciepły w kontaktach z opiekunami. Rodzic z kolei powinien pamiętać, że najważniejszą wychowawcą jest on sam.

1. R. J. Arends, *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 1994.
2. M. Babiuch, *Jak współpracować z rodzicami „trudnych” uczniów*, Warszawa 2002.
3. J. Łukasik, *Między szkołą a domem. Role zawodowe i rodzinne współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2009.
4. H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, WAIp, Warszawa 2008.
5. M. Łobocki, *Trudności wychowania w szkole*, Warszawa 1989.
6. M. Łobocki, *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.
7. J. Nowak, *Przemiany zawodu nauczycielskiego*, Wrocław- Warszawa- Kraków 1991.
8. T. Plichta, *Pedagogika społeczna*. Wydawnictwo Żak. Warszawa 1995,
9. J. Szczepański, *Partnerswo nauczyciela i ucznia*, Instytut Kształcenia Nauczycieli w Warszawie- Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Kaliszu, Kalisz 1978
10. J. Szempruch, *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.
11. E. Ziolkowska-Rudowicz, *Praca wychowawczo-dydaktyczna*, PWN, Poznań 1975.
12. I. Chervinska, *Technique of educate work: Theory and Practice: Training Manual*. Ivano-Frankivsk 2013.

¹ Szempruch J., *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012, s. 176- 177.

² W ujęciu psychologicznym nauczyciel jest analizowany pod kątem struktury idealnych cech, np. przez J. W. Dawida, Z. Mysłakowskiego, S. Szumana.

³ W ujęciu technologicznym akcent kładzie się na kwalifikacje zawodowe nauczyciela jako strukturę jego kompetencji.

⁴ Ujęcie to eksponuje prymat indywidualności nauczyciela i związane jest z humanistycznie zorientowaną pedagogiką i psychologią.

⁵ Ujęcie wyznaczone rolą zawodową nauczyciela.

⁶ Ujęcie związane z amerykańską radykalną myślą krytyczną H.A. Giroux i P. McLarena.

⁷ M. Łobocki, *Trudności wychowania w szkole*, Warszawa 1989, s. 12.

⁸ J. Łukasik, *Między szkołą a domem. Role zawodowe i rodzinne współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2009, s. 19.

⁹ R.J. Arends, *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 1994, s. 58.

¹⁰ Za: J. Nowak, *Bieg nauczycielskiego życia*, [w:] *Przemiany zawodu nauczycielskiego*, red. J. Nowak, Wrocław- Warszawa- Kraków 1991, s. 80.

¹¹ H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, WAIp, Warszawa 2008, s. 41- 45.

¹² M. Łobocki, *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985, str. 11

¹³ Materiały z konferencji „Współpraca z rodzicami gwarantującą sukcesu wychowawczego”; <http://www.kuratorium.lodz.pl/page/index.php?str=352>.

¹⁴ J. Łukasik, *Między szkołą a domem. Role zawodowe i rodzinne współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2009

¹⁵ T. Plichta, *Pedagogika społeczna*. Wydawnictwo Żak. Warszawa 1995 r

¹⁶ E. Ziolkowska- Rudowicz, *Praca wychowawczo- dydaktyczna*, PWN, Poznań 1975, str. 195

¹⁷ M. Łobocki, *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Warszawa 1985, s. 120

¹⁸ J. Łukasik, *Między szkołą a domem. Role zawodowe i rodzinne współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2009, s. 104- 105

¹⁹ J. Łukasik, *Między szkołą a domem. Role zawodowe i rodzinne współczesnego nauczyciela*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2009, s. 106

²⁰ M. Babiuch, *Jak współpracować z rodzicami „trudnych” uczniów*, Warszawa 2002, s. 41

²¹ M. Łobocki, *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985, str.32-35

²² J. Szempruch, *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012, s. 212- 214.

²³ J. Szczepański, *Partnerswo nauczyciela i ucznia*, Instytut Kształcenia Nauczycieli w Warszawie- Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Kaliszu, Kalisz 1978, s. 12.